

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ГОСПОДАРСЬКИЙ ПРОЦЕС

Котвяковський Ю.О.,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри правосуддя

Сумського національного аграрного університету

УДК 346.9

DOI <https://doi.org/10.32845/2663-5666.2021.2.3>

ДО ПИТАННЯ ПРО ДОСУДОВЕ ВРЕГУЛЮВАННЯ ГОСПОДАРСЬКИХ СПОРІВ

Постановка проблеми. Здійснення господарської діяльності нерозривно пов'язане з виникненням спірних ситуацій між суб'єктами господарювання, які потребують вирішення. Водночас звернення до суду за захистом своїх прав для учасників господарського обороту є крайнім заходом, оскільки це пов'язано зі значними матеріальними та часовими витратами, а також неможливістю здебільшого продовження нормальних ділових відносин між контрагентами після проходження ними судових процедур. Крім того, досить поширеними у сфері господарювання є незначні спори (неточності у взаєморозрахунках, пересортування поставленої продукції тощо), що не мають принципового характеру і розгляд яких у судовому порядку є абсолютно недоцільним. Вказане зумовлює потребу суб'єктів господарювання в ефективних механізмах досудового вирішення спорів.

Аналіз досліджень і публікацій. У різний час досудовий порядок врегулювання господарських спорів був предметом досліджень низки вітчизняних та зарубіжних науковців, зокрема: Ю.Д. Притики, С.Я. Фурси, Г.П. Тимченка, В.В. Комарова, Д.Д. Луспеніка, О.С. Ткачука, О.М. Спектор, Ю.А. Джепи, І.А. Балюка, Р. Шабанова, М. Ждана, Р. Ханік-Посполітак, В. Посполітака, Г.О. Аболоніна, Р.Ф. Каллістратової, І.М. Клеандрова та інших.

Виклад основного матеріалу. Звертаючись до дослідження питань досудового врегулювання спорів важливо визначити сферу правовідносин, що охоплюються цим поняттям. У цій частині варто погодитись із Р. Ханік-Посполітак та В. Посполітаком, які зазначають, що чинне законодавство не містить визначення понять «досудового», «альтернативного» та «позасудового» вирішення спору, а також не визначає співвідношення між ними [1, с. 38]. Цими ж науковці висловлюють слушну думку щодо розу-

міння досудового врегулювання спору як такого, що передує зверненню до суду [1, с. 40].

Варто зазначити, що такі процедури не є новими для вітчизняної правової системи. У радянський період досудовий порядок вирішення спорів регулювався низкою нормативних актів, зокрема: Цивільним кодексом УРСР від 18 липня 1963 року, Положенням про порядок пред'явлення і розгляд претензій підприємствами, організаціями, установами та врегулювання розбіжностей за господарськими договорами, затвердженому Постановою Ради Міністрів СРСР від 17 жовтня 1973 року № 758, Арбітражним процесуальним кодексом України від 6 листопада 1961 року.

Прийнятий у 1991 році Арбітражний (з 2001 р. – Господарський) процесуальний кодекс України містив розділ 2 «Досудове врегулювання господарських спорів», що регламентував доарбітражний порядок вирішення господарських спорів, застосування якого визнавалось обов'язковою передумовою звернення до арбітражного суду. Виняток становили лише справи за зверненням прокурора, в яких такий порядок не був обов'язковим, та спори про визнання недійсними актів ненормативного характеру, досудове врегулювання в яких не здійснювалось. Подальша трансформація господарського законодавства в частині регулювання порядку досудового вирішення спорів здійснювалась у напрямі розширення переліку спорів, в яких відповідна процедура не застосовувалась та визнання обов'язковості її застосування лише в окремих категоріях спорів.

Рішенням Конституційного Суду України від 9 липня 2002 року в справі за конституційним зверненням ТОВ «Торговий Дім «Кампус Коттон клуб» щодо офіційного тлумачення положення ч. 2 ст. 124 Конституції України (справа про досудове врегулювання спорів) було роз'яснено, що можливість судового захисту не може бути

поставлена законом, іншими нормативно-правовими актами у залежність від використання суб'єктом правовідносин інших засобів правового захисту, в тому числі досудового врегулювання спору. Таким чином, застосування заходів досудового врегулювання спору здійснювалось виключно за домовленістю сторін. Відмова від їх застосування своєю чергою не позбавляла суб'єкта господарювання права на звернення до господарського суду для вирішення будь-якого спору з господарських правовідносин [2].

Наступний етап у розвитку досліджуваного правового інституту пов'язаний із реалізацією судової реформи в Україні. Так, ст. 124 Конституції України в редакції Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 02.06.2016 р. № 1401-VIII передбачається можливість визначення законом обов'язкового досудового порядку врегулювання щодо окремих категорій спорів [3]. Аналогічне положення знайшло закріплення також у ст. 19 ГПК України [4].

Поряд із тим нині продовжується дискусія щодо доцільності законодавчого закріплення обов'язкового досудового врегулювання в окремих господарських спорах. І.А. Балюк вказує, що для звернення до господарського суду із захистом прав суб'єкта господарювання варто виконати низку вимог, за відсутності яких справу не може бути розглянуто в господарському суді. Обов'язкове застосування досудового врегулювання господарського спору є не єдиною перешкодою. За дисциплінованості учасників спору воно, навпаки, сприяє прискоренню вирішення господарського спору [5, с. 176].

Натомість Р. Шабанов та М. Ждан висловлюють думку, що законодавче закріплення обов'язковості застосування заходів досудового врегулювання в окремих категоріях спорів, по суті, нівелює закріплене у ст. 4 ГПК України право на звернення до господарського суду [6, с. 64].

На нашу думку, тенденція до розширення сфери застосування заходів досудового врегулювання є позитивною, оскільки, з одного боку, це сприяє зниженню навантаження на господарські суди, а з іншого – створює умови для швидкого та компромісного врегулювання спорів між суб'єктами господарювання.

У зв'язку із вказаним актуальності набуває питання щодо конкретних заходів, які можуть застосовуватись для врегулювання спору.

Аналіз положення ч. 2 ст. 19 ГПК України дає підстави для висновку, що основним залишається претензійний порядок досудово-

го врегулювання спору. Разом із тим порядок пред'явлення претензії та вимоги щодо її змісту нині визначені лише ст. 222 ГК України, яка регламентує досудовий порядок реалізації господарсько-правової відповідальності. Крім того, законодавство України та положення міжнародних договорів, ратифікованих Україною, також містять вимоги щодо пред'явлення претензії перед зверненням до суду з позовом. Так, відповідні положення містяться у главі 2 розділу 11 Кодексу торговельного мореплавства, параграфі 1 ст. 30 Угоди про міжнародне залізничне вантажне сполучення від 01.11.1951 р. В окремих випадках законодавчі норми не передбачають пред'явлення претензії, але визначають порядок досудового врегулювання спору, дотримання якого є обов'язковим при вирішенні відповідного спору, зокрема: ст. 181 ГК – складання протоколу розбіжностей щодо проекту договору; ст. 188 ГК – надсилання пропозиції щодо зміни або розірвання договору тощо [7].

Таким чином, встановлюючи обов'язковість застосування заходів досудового врегулювання спорів, акт законодавства встановлює і порядок їх застосування у відповідній категорії спорів.

Водночас у чинному законодавстві відсутній будь-який систематизований підхід до визначення переліку випадків, коли сторони мають вживати заходів досудового врегулювання спору в обов'язковому порядку. Це може викликати ускладнення в практичному застосуванні вказаних заходів та створювати умови для повернення судом позовних заяв на підставі п. 6 ч. 5 ст. 174 ГПК України.

Варто також зазначити, що в окремих випадках норми, які регламентують порядок врегулювання спорів, є нечіткими. Так, ч. 3 ст. 188 ГК України встановлено, що сторона договору, яка одержала пропозицію про зміну чи розірвання договору, у двадцятиденний строк після одержання пропозиції повідомляє другу сторону про результати її розгляду. Згідно з ч. 4 цієї ж статті недосягнення згоди щодо зміни чи розірвання договору або неотримання відповіді створює в заінтересованій сторони право на звернення до суду для вирішення спору. Водночас вказана норма не регламентує форми, в якій має бути надана відповідь, не вказує уповноваженої особи, яка має надати таку відповідь та не передбачає порядку надіслання відповіді. Ч. 8 ст. 222 ГК України визначає письмову форму відповіді на претензію, проте не регламентує елементів, які має містити така відповідь. У цій частині законодавець обмежується вказівкою на

те, що відповідь на претензію підписується повноважною особою або представником одержувача претензії та надсилається заявникові рекомендованим або цінним листом або вручається йому під розписку.

Певною мірою це пов'язано з виключенням із сфери господарського процесуального законодавства норм, що деталізували порядок досудового врегулювання господарських спорів. Водночас вважаємо такий підхід виправданим, оскільки, згідно зі ст. 1 ГПК України, цей кодекс визначає юрисдикцію та повноваження саме господарських судів, встановлює порядок здійснення ними судочинства. Вдосконалення правового регулювання досудового врегулювання господарських спорів, на нашу думку, доцільно здійснювати в рамках господарського законодавства. Зокрема, законодавче визначення приблизного переліку категорій спорів, в яких застосування заходів досудового врегулювання спорів є обов'язковим, сприятиме правовій визначеності в процесі застосування судами норми п. 6 ч. 5 ст. 174 ГПК України. Крім того, як зазначалось, потребують деталізації норми, що визначають порядок застосування заходів досудового врегулювання спорів у таких випадках.

Погоджуючись із доцільністю законодавчого закріплення обов'язковості застосування заходів досудового врегулювання в окремих категоріях спорів, слід зазначити, що найбільш ефективними такі заходи є в разі застосування їх за домовленістю сторін із метою уникнення судового розгляду спору.

Разом із тим, визначаючи можливість застосування відповідних заходів за домовленістю сторін, законодавство практично не містить їх регламентації. З одного боку, це надає сторонам широкі можливості для застосування будь-яких процедур, з іншого – створює ситуацію невизначеності щодо їх застосування та, як наслідок, недовіру до них. Проте, як свідчить світова практика, досудове врегулювання спору, що здійснюється за взаємною згодою сторін, має досить високий потенціал. Зокрема, як наголошує С. Стефанов, у Норвегії, Фінляндії, Великобританії, Австрії, Франції процедура досудового врегулювання спорів закріплена на рівні національного законодавства, а у США, Канаді, Нідерландах із застосуванням таких процедур вирішується 83–85% всіх конфліктів [8].

Нажаль, нині відсутня достовірна статистика щодо кількості господарських спорів, які вирішуються в Україні в рамках досудових процедур. Проте варто зазначити, що, за даними

Касаційного господарського суду, відбувається збільшення динаміки звернень до господарських судів. Так, упродовж 2018 року на розгляд місцевих господарських судів надійшло 139,8 тис. звернень суб'єктів господарювання для вирішення господарських спорів, у 2019 році – 161,5 тис. процесуальних звернень, що на 15,5% більше, ніж у 2018 році, а в I півріччі 2020 року, незважаючи на кризові явища, зумовлені спалахом коронавірусної хвороби COVID-19 та запровадженням карантину на всій території України, – 76,1 тис. звернень, що на 8,7% більше, ніж у I півріччі 2019 року [9]. Наведені статистичні дані свідчать про те, що судовий розгляд є переважним у вирішенні господарських спорів, а їх врегулювання в рамках досудових процедур залишається незначним.

Така ситуація, на нашу думку, викликана незначною законодавчою регламентацією процедур досудового врегулювання спору, що своєю чергою призводить до відсутності чіткого усвідомлення сторонами господарських спорів можливостей для врегулювання спірних ситуацій перед зверненням до суду та наслідків застосування досудових процедур.

Вітчизняні вчені-правники та юристи-практики неодноразово наголошували на необхідності унормування інституту медіації в Україні [12; 13; 14, с. 100–101].

У цій частині варто звернути увагу на реалізацію у вітчизняному процесуальному законодавстві елементів судової медіації, а саме – врегулювання спору за участю судді. З часу набуття чинності новою редакцією Господарського процесуального кодексу України 15 грудня 2017 року та станом на грудень 2020 р. за даними Єдиного державного реєстру судових рішень господарськими судами було задоволено майже 3 тис. клопотань сторін про застосування процедури врегулювання спору за участю судді. Безумовно, не кожна така процедура закінчується укладенням мирової угоди, але наведені дані свідчать про початок формування інституту судової медіації в Україні.

Подальший розвиток процедур досудового врегулювання господарських спорів пов'язаний, насамперед, із законодавчим врегулюванням позасудової медіації. Незважаючи на відхилення Верховною Радою України низки законопроектів, спрямованих на врегулювання правовідносин у цій сфері, не втрачають актуальності питання, пов'язані із визначенням статусу професійних медіаторів, кваліфікаційних вимог до осіб, що бажають здійснювати таку діяльність,

форми та змісту медіаційної угоди, сфери застосування медіації, принципів та загальних засад її проведення, а також виконанням угоди, укладеної за посередництвом медіатора.

Поряд із тим важливим є уникнення надмірної формалізованості як у питанні отримання особою статусу професійного медіатора, так і в питаннях правового регулювання процедури здійснення медіації.

Законодавче врегулювання медіації, на нашу думку, створить умови не лише для більш широкого впровадження цієї процедури у практику вирішення господарських спорів, а стане підґрунтям для формування в Україні культури врегулювання конфліктних ситуацій поза межами судових процедур, що притаманна більшості розвинутих країн світу.

Висновки. Викладене дає підстави для висновку про наявність у вітчизняному законодавстві тенденції до розширення сфери застосування заходів досудового врегулювання господарських

спорів. Зокрема, на законодавчому рівні визнано обов'язковість застосування заходів досудового врегулювання в окремих категоріях господарських спорів, відбувається становлення судової медіації, що знайшла втілення у процедурі врегулювання спору за участю судді. Водночас наявна низка проблемних аспектів, що потребують подальшого вдосконалення, зокрема: відсутність переліку спорів, в яких досудове врегулювання є обов'язковим, нечітке правове регулювання претензійного порядку врегулювання господарських спорів, неврегульованість позасудової медіації тощо. На нашу думку, прийняття законодавчих актів з урахуванням вітчизняних досліджень у сфері альтернативного врегулювання господарських спорів та світової практики у цій сфері, сприятиме формуванню повноцінного інституту досудового врегулювання спорів, що забезпечить умови для розвантаження господарських судів та розширення практики компромісного врегулювання спорів у сфері господарської діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Ханик-Посполітак Р., Посполітак В. «Досудове», «альтернативне», «позасудове» врегулювання/вирішення приватноправових спорів: співвідношення понять. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 1. С. 38–44.
2. Рішення КСУ у справі за конституційним зверненням Товариства з обмеженою відповідальністю «Торговий Дім «Кампус Коттон клуб» щодо офіційного тлумачення положення частини другої статті 124 Конституції України (справа про досудове врегулювання спорів) від 09.07.2002 р. № 15-рп/2002. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-02#Text> (дата звернення: 17.12.2020).
3. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. (в редакції Закону № 1401-VIII від 02.06.2016 р.). *ВВР*. 1996. № 30. Ст. 141.
4. Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991 р. (в редакції Закону № 2147-VIII від 03.10.2017 р.). *ВВР*. 2017. № 48. Ст. 436.
5. Балюк І.А. Досудове врегулювання господарського спору: обов'язок чи право. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2018. № 2 (16). С. 172–185.
6. Шабанов Р., Ждан М. Досудове врегулювання господарських спорів: співвідношення норм матеріального та процесуального права. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 2. С. 63–68.
7. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. *ВВР*. 2003. № 21-22. Ст. 144.
8. Стефанов С. А до суду можна і не доводити. Закон і бізнес. URL: http://zib.com.ua/ua/print/38779-a_do_sudu_mozhna_i_ne_dovoditi.html (дата звернення: 25.09.2018).
9. Аналіз стану здійснення правосуддя при розгляді господарських справ у 2018 році. Касаційний господарський суд у складі Верховного Суду. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Analiz_KGS_2018_1.pdf (дата звернення: 17.12.2020).
10. Аналіз стану здійснення правосуддя при розгляді господарських справ у 2019 році. Касаційний господарський суд у складі Верховного Суду. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Analiz_Gosp_sudu_2019.pdf (дата звернення: 17.12.2020).
11. Аналіз стану здійснення правосуддя при розгляді господарських справ I півріччі 2020 року. Касаційний господарський суд у складі Верховного Суду. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/KGS_analiz_i_pivr_2020.pdf (дата звернення: 17.12.2020).
12. Левіцький Є. Медіація vs Врегулювання господарського спору за участю судді. *Юридична газета*. 2017. № 27-28 (577). URL: <https://jur-gazeta.com/publications/practice/gospodarske-pravo/mediaciya-vs-vregulyuvannya-gospodarskogo-sporu-za-uchastyu-suddi.html> (дата звернення: 17.12.2020).
13. Безхлібна Н. Медіація: європейський досвід і українські реалії. *Юридична газета*. 2017. № 9 (559). URL: <https://jur-gazeta.com/publications/practice/inshe/mediaciya-evropeyskiy-dosvid-i-ukrayinski-realiyi.html> (дата звернення: 17.12.2020).
14. Ткачук О.С. Тенденції розвитку досудових процедур у цивільному судочинстві. *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2016. № 4. С. 90–107.

Котвяковський Ю.О. ДО ПИТАННЯ ПРО ДОСУДОВЕ ВРЕГУЛЮВАННЯ ГОСПОДАРСЬКИХ СПОРІВ

У статті досліджується сучасний стан законодавства, спрямованого на регулювання досудового порядку вирішення спорів, які виникають у сфері господарських правовідносин. Зокрема, автор зазначає, що досудове врегулювання господарських спорів як обов'язкова процедура притаманне вітчизняному законодавству ще з радянського періоду. Подальший розвиток цього правового інституту пов'язаний із поступовим скороченням сфери обов'язкового досудового врегулювання та застосування відповідних процедур за згодою сторін.

Наступним етапом у розвитку досліджуваного правового інституту стало запровадження судової реформи в Україні, зокрема на конституційному рівні було встановлено можливість обов'язкового застосування заходів досудового врегулювання в окремих категоріях спорів. Поряд із тим у статті вказується на наявність серед дослідників проблем господарського права дискусії щодо запровадження обов'язку сторін із вжиття заходів досудового врегулювання спору перед зверненням до господарського суду.

Автор загалом підтримує тенденцію до розширення сфери застосування заходів досудового врегулювання, оскільки, з одного боку, це сприяє зниженню навантаження на господарські суди, а з іншого – створює умови для швидкого та компромісного врегулювання спорів між суб'єктами господарювання. Разом із тим вказано на низку проблемних аспектів, зокрема відсутність чіткого нормативного регулювання порядку застосування заходів досудового врегулювання спору, а також систематизованого підходу у визначенні категорій спорів, в яких відповідні заходи є обов'язковими. Врегулювання на законодавчому рівні вказаних питань, на думку автора, створить умови правової визначеності для учасників господарських правовідносин та господарських судів.

Водночас автор наголошує, що найбільш ефективними заходи досудового врегулювання є в разі їх застосування за домовленістю сторін із метою уникнення судового розгляду спору. Високий потенціал таких заходів підтверджується світовою практикою вирішення господарських спорів. Зокрема, прикладом можуть слугувати США, Канада, Нідерланди, в яких із застосуванням відповідних процедур вирішується 83–85% всіх конфліктів. Натомість в Україні спостерігається постійне збільшення кількості звернень до господарських судів.

Вирішенню цієї проблеми, на думку автора, має слугувати врегулювання на законодавчому рівні процедури медіації в Україні та розширення на цій основі сфери застосування медіаційних процедур у вирішенні господарських спорів.

Ключові слова: досудове врегулювання, господарський спір, суб'єкт господарювання, претензія, медіація.

Kotviakovskiy Yu.O. TO THE QUESTION OF PRESERVATIVE SETTLEMENT OF ECONOMIC DISPUTES

The article examines the current state of legislation aimed at regulating the pre-trial procedure for resolving disputes arising in the field of economic relations. In particular, the author notes that the pre-trial settlement of commercial disputes, as a mandatory procedure inherent in domestic law since the Soviet period. The further development of this legal institution is associated with the gradual reduction of the scope of mandatory pre-trial settlement and the application of appropriate procedures by agreement of the parties. The next stage in the development of the studied legal institution was the introduction of judicial reform in Ukraine, in particular, at the constitutional level, the possibility of mandatory application of pre-trial settlement measures in certain categories of disputes was established. At the same time, the article points out that there is a discussion among researchers of commercial law issues regarding the introduction of the obligation of the parties to take measures of pre-trial settlement of the dispute before applying to the commercial court. The author generally supports the tendency to expand the scope of pre-trial settlement measures, as, on the one hand, it helps to reduce the burden on commercial courts, and on the other hand, creates conditions for rapid and compromise settlement of disputes between businesses. However, it points to a number of problematic aspects, including the lack of clear regulation of the application of pre-trial dispute resolution measures, as well as a systematic approach in determining the categories of disputes in which appropriate measures are mandatory. The settlement of these issues at the legislative level, according to the author, will create conditions of legal certainty for the participants of economic relations and commercial courts. At the same time, the author emphasizes that the most effective measures of pre-trial settlement are in the case of their application by agreement of the parties in order to avoid litigation. The high potential of such measures is confirmed by the world practice of resolving economic disputes. In particular, the United States, Canada, and the Netherlands can serve as an example, in which 83–85% of all conflicts are resolved using appropriate procedures. Instead, in Ukraine there is a steady increase in the number of appeals to commercial courts. The solution to this problem, in the author's opinion, should be the regulation at the legislative level of the mediation procedure in Ukraine and the expansion, on this basis, of the scope of mediation procedures in resolving commercial disputes.

Key words: pre-trial settlement, commercial dispute, business entity, claim, mediation.